

וסדת בסיד

על מכשול "הקלפים המעופצים החדשים"

רוח חדשה נושבת בדורינו דור התהפוכות, גם בדברים הקשורים לעסק מלאכת שמים. ההתפתחות הטכנולוגית המואצת בדורנו, לא פסחה על עסק הסת"ם, וחדשים לבקרים ממציאים עזרים שונים ומשונים ושיטות חדשות הבאות להקל במלאכת עשיית הסת"ם והנלוה. מיני המצאות חדשניות ו"פטנטים" שונים מדברים שלא שערם אבותינו, קלפים העוברים תהליכי עיבוד וגירוד מחודשים, שינוי מרכיבי הדין ותכונתו מכפי הנהוג עד כה, סתו"מ שנעשים בדפוס ע"י מכבש דפוס ידני או דפוס-משי, תוכנות מחשב חדשות המתיימרות לבדוק ולהגיה סתו"מ, מזרקי ומטפי דיו ממינים שונים ומשונים המכונים בפי יוצריהם "קולמוסים", הדפסת כתב בהיר ע"ג יריעות ס"ת וכתובת הסופר עליהם, שבלונה בעל צורת אותיות מחוררת כתבנית עמוד של ס"ת, המיועדת להעברת קולמוס בתוכה, ועוד כהנה וכהנה.

רבים מהיצרנים הנ"ל משווקים המצאותיהם לשוק ללא בדיקה וחקירה אם הדברים תואמים להלכה ולמנהג, ולצערנו הציבור נמשך אחר הדברים כמעט בלי שימת לב שהדברים נעשים בלא פיקוח והסכמת רבנים. יש שמגדילים לעשות, וכותבים מיני מאמרים מלאים בחידושים כביכול תורניים, ומפרסמים דבריהם בקבצים וקונטרסים שונים, ובאים במסקנות הנוגדות דעת מרן השו"ע הפוסקים והמנהג, ועושים מעשה ומייצרים ע"פ שיטתם. הדברים נוגעים בעיקר לתעשיית הקלף והדיו, וגם על שינויים בצורת הכתב אינם פוסחים.

בשנים האחרונות קמו כמה בורסקים מעבדי עורות והפיצו מיני מאמרים,¹ הבאים בתוכם לפסול כל סתו"מ הנעשים היום מקלפים המעובדים בסיד כדעת השו"ע והמנהג, ולהכשיר רק הנעשים ע"י עפצים כבזמן הגמרא (ראה הערה²). ובראשם פורסם לאחרונה ספר "עיבוד עפצים" המלא וגדוש בתוכן הנ"ל.³ הנה כשמסרו לידינו הספר הנ"ל, יחד עם תכריך שאר מאמרי חבר מרעי"ו העבדנין,⁴ הצענו מקופיא דברים הנאמרים שם – והשתוממו.

¹ שנכתבו ע"י מ. ח. / י. ש. / י. ב. / ד. כ. / א. י. ועוד מיני כותבים.

² הן עתה שמענו ממגידי אמת, שהעבדנין המערערים על עיבוד הקלף בסיד, הם עצמם משתמשים בקלף המעובד בסיד, ואת תהליך המליח קמח ועפין, משלימים כביכול ע"י השריה וטיחה של מיני תחליפי חומרים כימיים שונים [שכמדומה לא הזכירו בגמ' ובגאונים, וד"ל] ודין גרמא לתופעת נשירת הכתב ועוד קלקולים כיוצ"ב. ומלבד זאת, מגרדים הם את הקלף מצד השיער, היפך דעת השו"ע והמנהג, וראה להלן דברי מרן הגרע"י זצוק"ל בזה.

³ נכתב ע"י א. פ.

⁴ אחד מחשובי חבורת מעבדי העורות הנ"ל, י. ש. פרסם לאחרונה מאמר "הלכתי" ובו חולק מפורשות על הראשונים השו"ע והפוסקים, ומכח עניות דעתו מתיר ומכשיר אות שיש בה נקב בשעת כתיבה, וזאת מחמת קלקול נקבים שנעשים לו תדיר בקלפים המעופצים שמנסה לייצר לזכות הרבים, וז"ל: "אני מעבד

תורה תורה חגרי שק, שומו שמים, אוי לעינים שכך רואות, כיצד קמו בעזות במיני טענות פרוץ המרובה על העומד, לסתור דברי רבותינו הראשונים והפוסקים, ובראשם שמו מטרה לחיצי סכלותם את מרן השו"ע וכל חייליו נושאי כליו, ושלחו לשונם בהוצאת דיבה שהם (-) הראשונים, שו"ע והפוסקים) לא ידעו המציאות של תהליך עיבוד הקלף, ושכל ספרי תורה תפילין ומזוזות שלנו שנתעבדו ע"י סיד כדעת השו"ע והפוסקים הרי הם פסולים, כיון שעבוד בסיד בא מספרי ע"ז שהיו עושים הישמעאלים הקדמונים, עפ"ל.

את גיבובי מסכנו"ת מחקריהם נגד השו"ע והמנהג, ינקו מתוך ביבי תקשורת המחשב, אינצקלופדיות למיניהם, הוכחות מדעיות ושאר ספרי פרופסורים למדע ומחקר בעיבוד העור, ועל פי חומר מדעי זה, מפרשים הם את דעת הגאונים והרמב"ם, וסותרים בהינף יד דעת שאר ראשונים ופוסקים ובראשם השו"ע, וטוענים שטעו, או לא ידעו, או נבוכו והתבלבלו, וכנהנה מביטויים חמורים עפ"ל.⁵

קלף בעפצים, ועיבוד זה גורם לקלף להתנפח ולקבל מרקם ספוגי, תהליך זה כנראה שגורם להיווצרות נקבים דקים, עוד גורם לנקבים, הוא הצורך לגרד את הליצה - הדוכסוסטוס, לשיטת הרמב"ם, וככל שהקלף דק יותר כך עולה מספר הנקבים, וכמעט שא"א להמלט מכך". עכ"ל.⁵ כדי לעורר לב המעיינים בהמשך דברינו, נקיים דברי רבה (שבת ל ע"ב) יעו"ש, ובעיקר לזעזע הציבור בזה וח"ו להבא.

ראשית נתריע על מכשול החזקת הספר הנ"ל משום "אל תשכן באהלך עולה", שלא לקיים ספר לא מוגה. דהנה בתחילת ספרו ממש, כותב המחבר באותיות מודגשות בזה"ל: "אין מטרתנו בספר זה להכריע באופן חד משמעי לגבי כשרות הקלפים המעובדים בסיד, לא של ימינו וכ"ש של ימות הראשונים, אלא להציג את הדעות השונות, ואת הקושיות והספיקות שבשיטה זו", עכ"ל. את דבריו המודגשים הראה היטב לרבנים שהוציא מהם הסכמות בכאלו להטוטים. ואילו בסוף ספרו כותב בזה"ל: "העולה להלכה, עיבוד סיד לבד פסול לסת"ם אפילו בדיעבד, ואין בו על מה לסמוך, ואין להתיר לברך על סת"ם המעובדים בסיד משום עת לעשות לה', שהרי אין עת כזאת בימינו". עכ"ל. והבחר המגיה ספרו, יבחר חד מתלת, אם למחוק תחילת דבריו המודגשים, או למחוק מסקנת דבריו - שמכריע ופוסל כל ספרי תורה תפילין ומזוזות שנעשו בימינו ובעבר בעיבוד סיד ע"פ השו"ע והפוסקים, או לגנוז כולו!

עוד בתחילת ספרו, מביא המחבר מקורות חשובים ביותר לביסוס דבריו, שעבוד הקלף בסיד פסול. ראשית פותח בכבוד ההיסטוריון הרומאי פליניוס, ומדברים שנאמרו בעיר פרגמון, עוד מביא בארוכה כתבים מתוך אוצרות ספרים כתב יד של מלך פרגמון ותלמי מלך מצרים, וגם מכתבי פפירוסים, וידיעות חשובות מהתקופה הביזנטית, גם על הקיסר יוסטיניאנוס הראשון אינו פוסח, ומיישב מרד השומרונים בפלוגתא עם המלך הפרסי קוזרוי השני, ומחלק בין דברי הרקליוס ושאר יריביו, ומודיע על חדשות הזמן שהיו בשנת 638 לספירה (למי הוא סופר?). ועוד כהנה וכהנה מקורות חשובים. - ועל פי מקורות אלו (!) מבאר תשובות הגאונים ודעת הרמב"ם ומסיק לפסול כל ס"ת תפילין ומזוזות שלנו שנעשים בעיבוד סיד, נגד פסק השו"ע וכל האחרונים.

בהמשך, מגלה לנו מחבר הספר את כוונת הגאונים בהגדרת העור העפיץ. שנפעל ע"י הג'לאטין, חומצת הטאנין, ההידרוקסל (OH-), תמיסה נייטרלית, ריכוז ה- $0.3H^+$ ויוני ההידרוניום, מולקולות פוליפנוול, רמת-PH, חלבונים, הידרוליזה, מבנה מולקולארי ועוד הרבה כיוצ"ב. ומתאר בתיאור מרתית ומרגש, כיצד חומר זה נלחם בזה, וזה מפרק זה, וזה מתחבר לשני, והשלישי מסכן בורח וכו' - ופתאום נעשה קלף מעובד כהלכתו. ומסיים דבריו: "לפי האמור, זו כוונת הגאונים והרמב"ם בחיזוק העור ע"י עפצים, ואת זה ר"ת לא ידע ורפיא בידיה, ועל כן נדחק להכשיר עיבוד בסיד, וכיוצ"ב שאר חכמי אשכנז בדורו!"

אנו אין לנו אלא דברי רבנו הרא"ש (בשו"ת, כלל נה דין ט) "תודה לאל חי, עוד יש תורה בישראל להביא ראייה מהמשנה וגמרא בבלי וירושלמית, יש לי כל בסברא אמיתית של תורת משה רבינו ע"ה, ולא ידעתי מחכמה החיצונית שלכם, בריך רחמנא דשיזבן מינה, ועל חכמה חיצונית שלכם אמר החכם (משלי ב, יט) "כל באיה לא ישובון" שכל הבא ונכנס מתחלה בחכמה החיצונית, לא יוכל לצאת ממנה להכנס בלב חכמת התורה, כי לא יוכל לשוב מחכמה טבעית שהורגל בה – כי יהיה לבו תמיד על חכמת הטבע, ותעלה ברוחו להשוות שתי החכמות יחד ולהביא ראייה מזו לזו, ומתוך זה יעוות המשפט, כי שני הפכים הם, צרות זו לזו ולא ישכנו במקום אחד".

כל דבריהם הבל, רחמנא לשזבין מהאי דעתא, שמזלולים בכבוד כל הגאונים שלא מחשיבים דבריהם, ושוי להו כקטלי קני באגמא, והרי הם מגלים פנים בתורה שלא כהלכה (שו"ת גינת ורדים אהע"ז כלל ב סי' יב), והמה אנשים שלבם רחוק מפיהם, ופוערים פיהם לבלי חק בתורה, ומחדשין חדושין באוריינתא מן הבא בידם, אין מעצור לרוחם, ומעולם לא קיימו בעצמם, אפילו דיבור אחד (רבי זאב וולף הלוי מזיטומיר בספרו אור המאיר, ויקרא פרשת אמור), ומפני שרואים חריפותם ובקיאותם כי רבה היא, והמה חכמים גדולים בעיניהם, ידברו קשות נגד חכמי הדור שקדמו להם, ויחשבו לטועים, ויחליטו בדעתם ההשגה, עד שברור להם שאין לקושייתם תשובה. ובאמת מנהג זה אשר נוהגים בו הוא טעות ואינו נכון (שו"ת רב פעלים ח"א בהקדמה).⁶

ומכאן נבוא בקול גדול ובמחאה גדולה לכבוד ה' יתברך, לכבודתה של תורה בכלל, ועסק מלאכת שמים בפרט, למחות בכל תוקף על תוכן דבריהם ומסקנותיהם היפך דת ודעת תורה, והוא רחום יכפר וגו'.

וכיון שעל פי מקורות אלו, מבאר תשובות הגאונים ודעת הרמב"ם (שיובאו להלן) ומסיק לחלוק על השו"ע ולפסול כל ס"ת תפילין ומזוזות שלנו שנעשים בעיבוד סיד, קמנו וחפשנו באוצרות הספרים הנמצאים בביהמ"ד, וגם שאלנו ת"ח וזקנים שבדור, האם יש מי מרבתינו שתיאר מחזה נלבב כזה? – ולצערנו לא הבינו שאלתנו וחזרו ללימודם. ונראה ליישב כוונת המחבר באמרו "גאונים", לאותם חכמי אומות העולם הבקיאים במדעי העור, הם המה רבותיו המשכילים והמנתבים דרכיו להגיע למסכנר"ת אלו, דו"ק ותשכת.

⁶ ולא רע"ה זה כרע"ה זה, יש מהם שלא קרא ולא שנה ולא שימש ת"ח למלא כריסו אף בחדא מסכתא, רק כמדלגים מענין לענין עלה אחד בבד אחד כדרך לימוד הנערים המשחקים, ובהבל שבפיהם שמו אותותם אותות לאמר הלא חובר חבר אני, עד שנעשה הדבר כשחוק בעיני הבריות והתורה מתחללת על לומדיה, ובלי ספק שהתורה חוגרת שק על זה לאמר עשאוני בניך ככנור המנגן בבית המשתאות (פני יהושע בהקדמת ספרו), אלו התלמידים הקטנים שלא הרבו תורה כראוי, והם מבקשים להתגדל בפני עמי הארץ ובין אנשי עירם, וקופצין ויושבין בראש לדין ולהורות בישראל, הם המרבים המחלוקת והם המחריבים את העולם והמכבין נרה של תורה והמחבלים כרם ה' צבאות, עליהם אמר שלמה בחכמתו "אחזו לנו שועלים, שועלים קטנים מחבלים כרמים" (רמב"ם פ"ה מהל' ת"ת ה"ד). לצערנו נתקיים בנו דברי מרן החתם סופר זצ"ל (שו"ת או"ח סוסי" ר"ה) בשם רבו מו"ה מענדל לילג זצ"ל, שהמלך זקן וכסיל הידוע בזקנותו (יצה"ר) יושב לו על כסא של ג' רגלים, ואחד מהם סופרי סת"ם, שיופסלו כל תפילין ומזוזות על ידם, ודי לו למלך זקן בזה.

דמות רבינו הגדול מורה דרכנו, מרן הגרי"ש אלישיב זצוק"ל עומדת לנגד עינינו, קולו עדיין מהדהד באזנינו בעמדו על משמר ההלכה והמנהג בענייני סת"ם: "לא עת הוא לחשות על עלבון תורתנו הקדושה, והלכותיה המסורות לנו מאיש לאיש עד למשה רבינו שקבלה מסיני, ושכל מי שיראת ה' בלבבו, צריך להתעורר ובעיקר לעורר ולבטל דברים המחלישים ונוקפים את הדת, הן בקיום ההלכה והן בשמירת המנהג, שלא יגדל הבקיע בחומת הדת, ויפרוץ חלילה יותר". וכיוצ"ב ראינו ושמענו עת נכנסנו ללשכת הגזית (בשנת תשנ"ד) לפני מרן הגאון רבי עובדיה יוסף זצוק"ל, יחד עם גדולי מורי הוראה יוצאי ישיבת פורת יוסף, ובהעלותנו שם פרצה גדולה בענין גירוד הקלף, הנוגדת דעת מרן השו"ע והמנהג, עמד ממקומו ואמר בריתחא: "כל הפוסל [את המנהג וההלכה כמרן השו"ע] הוא פסול, ומי שישנה ידו על התחתונה, ואבוי לו למי שיעז לגרד ס"ת מאחור!". ואין לנו להוסיף על דברים נוקבים אלו.

וכדי שלא יאמרו הרמאים, אין התלמידי חכמים בקיאים במעשה ידינו, ומתוך כך יבואו לרמות יותר (ראה רשב"ם ב"ב פט ע"ב) שנסנו בעוז מתנינו, ובאנו כאן בקצירת האומ"ר,⁷ להאיר דרך להולכים בתום, ובעיקר לחזק ידיים רפות, לאותם שכבר נמשכו רח"ל אחר דבריהם, לסכל נגף המכשול, לפרוש כשמלה ולהראות מפורשות בדברים השווים לכל נפש, סדר ההלכה והמנהג הנכון בענין עיבוד הקלף, ושמקורו טהור ונובע מהגמ' והגאונים, מהרמב"ם והראשונים, ועד לשו"ע והפוסקים.⁸

הנה בדוקא נמנענו מלהזכיר כאן דעותיהם המשובשות, וזאת כדי שלא לבלבל הלומד בטהרה, וגם ובעיקר נזהרנו מדברי מרן החת"ס (שו"ת או"ח סוסי' נא) "כל המערב ספרי הגיון עם דברי תורה, הרי זה עובר על חורש בשור וחמור יחידיו". ובעיקר שבכמה מקומות הציגו לשונות הפוסקים בזיוף מילים, שכביכול צוטטו מפייהם, כדי לשבח מקחם, ובאמת הדברים אינם כתובין כן בספרים!⁹ ואם כן מה לנו ולפליטת דבריהם.

⁷ בראשי פרקים ובקיצור נמרץ מתוך דברים שכתבנו באריכות, ואם יהיה צורך, נפרסמם במלואן בעז"ה.

⁸ השתדלנו להביא למטה במקורות, העתקת לשונות הגאונים וכן שאר ספרים שאינם מצויים כ"כ, על מנת לאפשר למעיין לבחון הדברים.

⁹ ונסתפק בדוגמא חריפה אחת. בתשובת הגאונים לפרקי בן באבוי (אוצר הגאונים גיטין סי' רלט) מובא בזה"ל: "וכשבאו ישמעאלים, לא היו להם ספרי תורות, ולא היו להם סופרים שהיה בידם הלכה למעשה כאיזה צד מעבדין את העורות, וכאיזה צד כותבין ספרי תורות". ע"כ. וכך הם מצטטים את התשובה: "וכשבאו ישמעאלים וכו' הלכה למעשה כיצד מעבדים את העורות (איך עושים את העיבוד), וכאיזה צד כותבין ספרי תורה". עכ"ל.

רצו לשבח מקחם, ובמקום "כאיזה צד מעבדין" זייפו וכתבו כיצד מעבדים, והוסיפו בסוגריים "איך עושים את העיבוד", ללמד שכוונתו למדו העיבוד מהישמעאלים, ועל תשובת גאונים זו תולין כל בניינם. (את המשך הדברים "כאיזה צד כותבין" לא יכלו לשבח ל"כיצד" כותבין, כיון שאין לזה משמעות). ועל כגון דא מחייב הרמב"ן נדוי, ראה בחי' לב"ב קלד ע"א.

סידור שיטות הראשונים בעיבוד הקלף בסיד

הראשונים בעיבוד הקלף בסיד

איתא בשבת (עט ע"ב) ג' מיני עורות הן, הגויל הקלף והדוכסוסטוס. וביארו הראשונים,¹⁰ העור שפושטין אותו מהבהמה, אם מעבדין אותו בשלמות ללא שיורידו מעוביו כלום, מלבד שערו, הרי זה גויל,¹¹ וכותבין עליו ס"ת. ואם לאחר שהתחיל לעבד עור זה, יחלקו אותו בעוביו לשני חלקים, וישלימו העיבוד בכל חלק עור בנפרד, החלק האחד נקרא קלף, ועליו כותבין תפלין, והשני נקרא דוכסוסטוס, וכותבין עליו מזוזה.¹²

איזה צד בעור הוא הקלף ואיזה צד הוא הדוכסוסטוס, כתב הר"ן (שבת עט ע"ב) דבהא מילתא איפליגו רבוותא ז"ל, שנחלקו האם חלק העור הנמצא בצד השיער הוא הקלף, וממילא החלק שבצד הבשר הוא הדוכסוסטוס – או ההיפך, שהקלף בצד הבשר והדוכסוסטוס בצד השיער. גם בדעת הרמב"ם ישנן גירסאות מחולפות – כ"כ הכס"מ,¹³ ובאמת כבר ישבו רבותינו על מדוכה זו, ורבתה בזה המבוכה עוד מימי הגאונים, שהיה זמן שלא היו להם סופרים שהיה בידם הלכה למעשה באיזה צד מעבדין את העורות, ובאיזה צד בעור כותבין הספר תורה,¹⁴ והראשונים נחלקו בדעת רב האי גאון, שי"א דס"ל שהקלף בצד השיער והדוכסוסטוס בצד הבשר,¹⁵ וי"א בדעתו ההיפך,¹⁶ ועל דעות אלו כתב רבנו המאירי¹⁷ וז"ל: וכמה קשה המחלוקת, וה' הטוב יכפר בעדנו, "ורחמנא ליבא בעי", עכ"ל.

אין שמחה כהתרת ספק צדדי מחלוקת זו, ורחמנא בעי בליבו הטהור של מרן הב"י, והשכיל דעתו לפסוק בשו"ע (או"ח סי' לב סע' ח) וז"ל: החלק החיצון של העור שהוא לצד השער – נקרא קלף, והחלק הפנימי הדבוק לבשר – נקרא דוכסוסטוס, עכ"ל. וכן המנהג בכל הקהילות כדברי השו"ע, שהקלף בצד השיער והדוכסוסטוס בצד הבשר, וכל המערער על כך ידו על התחתונה.¹⁸

¹⁰ תוס', רמב"ם, ועוד.

¹¹ ולשון גויל הוא ענין שלא נשלם תיקונו ושלא ניטל ממנו כלום, וכמו שאמרו בענין הבנין במס' ב"ב (ג ע"א) הגויל אבן שאינה משוייפת (תוס' שם, ושאר ראשונים).

¹² הא דגויל כותבין עליו ס"ת וכו' היינו למצוה מן המובחר, ומעיקר הדין מועיל לכתוב ס"ת על קלף, וכן מזוזה על גויל.

¹³ פ"א מהל' ס"ת ה"ו.

¹⁴ כ"כ פרקוי בן באבוי שהיה תלמיד רבי אבא שהיה תלמיד רבי יהודאי גאון (אוצר הגאונים, גיטין סי' רלט, גנזי שכטר צד 560).

¹⁵ כן הובא בערוך (ערך דוכסוסטוס), או"ז (ח"א סי' תקמ), סמ"ג (עשין כה), יראים (מצוה שצט), סה"ת (הל' ס"ת סי' קצד), מרדכי (הלק"ט ס"ת סי' תתקנט), ר"ן (בחי' לשבת עט ע"ב).

¹⁶ הרשב"א (בתשו' ח"א סי' תקפ), ובמיוחסות לרמב"ן (סי' רלד). וראה בס' הלכה ברורה (ח"ב בחלק השו"ת עמ' סג הע' ג) מ"ש בבירור דעת העיטור (בהל' תפלין שער א נה ע"ג).

¹⁷ שבת (פא ע"א).

¹⁸ גם על פסק שו"ע זה קמו עוררין (שנת תשנ"ד), ראה באורך בשו"ת שערי יושר להגר"א חנניה שליט"א, ח"א סימנים א-ז, ח"ב יו"ד סי' יב-יז, ובעדויות המובאות בהסכמות גדולי הרבנים שם.

סדר עיבוד העור המבואר בגמ' (שבת עט ע"א, ובגיטין כב ע"א) מורכב מ-ג' שלבים: מליח קמח ועפיץ, ורק לאחר שנעשו ג' שלבי עיבוד אלו בעור, הרי הוא נעשה כשר לכתיבה. וכך הוא סדר העיבוד, העור לפני תחילת עיבודו נקרא "מצה",¹⁹ וכשמתחילים תהליך העיבוד בעור ה"מצה" ע"י מלח, הרי הוא נעשה "חיפה", וכשממשיכים תהליך העיבוד ע"י קמח,²⁰ הרי הוא נעשה "דיפתרא" ועדיין אינו כשר לכתיבת סתו"מ, ואם ימשיכו לעבד את עור ה"דיפתרא" ע"י עפצים,²¹ הרי זה יצא מכלל עור נבילה,²² ונשלם בזה סדר העיבוד, וכשר וראוי הוא לכתיבת ס"ת תפילין ומזוזות.

ומאחר ועיבוד השלם המועיל לעור לעשותו כשר לכתיבה, זה דוקא בהושלמו בו כל ג' חלקי העיבוד, א"כ שואל ר"ת (תוס' גיטין יא ע"א²³) כיצד אנו כותבין ס"ת תפילין ומזוזות בקלפים שלנו שנתעבדו ע"י סיד ולא ע"י עפצים, והרי בלא עפצים הרי זה דיפתרא, וסתו"מ שנכתבו ע"ג דיפתרא הרי הם פסולים.²⁴ ומיישב, דעיבוד סיד²⁵ שלנו הרי הוא כעיבוד עפצים שלהם, וראיה לכך מגמ' מנחות (לא ע"ב) דקאמר יש ס"ת דאפיצן ויש ס"ת דלא אפיצן,²⁶ הרי מכאן שיש ס"ת שנכתבו בלא עיבוד ע"י עפצים, והיינו כעיבוד סיד שלנו. ע"כ. ודברי ר"ת אמת הם (לשון הרא"ש, גיטין פ"א סי' יא) ופירושו זהב טהור (לשון ס' המנהיג, עמ' תשלג).

¹⁹ מצה כמשמעו, כמצה זו שלא נתקנה בחימוץ כדת הלחם (רש"י גיטין כב ע"א), אלא אחר שהפשיטו את העור והעבירו שיער שלו, נתנוהו לתוך המשרת מים, בלא קמח ובלא מלח (מאירי שם).

²⁰ משהין אותו בקמח ומים (רש"י שבת).

²¹ היינו עפצים שחוקים (רש"י שבת).

²² עורות שעובדן בעפצי, יצאו מתורת נבילה (פרקוי בן באבוי, שם).

²³ ובמגילה (יט ע"א), שבת (עט ע"ב), ומנחות (לא ע"ב).

²⁴ דמגילה פסולה על דפתרא (מגילה יז ע"א) וס"ת נמי פסול על דפתרא, דהא דמגילה פסולה משום דנקרא ספר, וכ"ש ס"ת עצמו (רא"ש פ"א דגיטין סי' יא).

²⁵ "עיבוד בסיד", כן גירסת ר"ת כאן בתוס', ובמגילה יט ע"א, וכ"כ ר"ת בעצמו בהלכות ס"ת שלו המובאים במחזור ויטרי, וכן הגירסא בשאר הראשונים משמיה דר"ת, ראה אור זרוע, סמ"ג, המנהיג, ר"ן, הרא"ש בפסקיו ותוספותיו, הגה' אשר"י, הרי"ד בס' המכריע, הגמ"י, ס' התרומה, האגודה, פסקי ריא"ז, רבי יחזקיהו ממגדינבורג, המאירי, רבנו ירוחם, הריקאנטי, הטור, ועוד. וכן גירסת כל האחרונים ללא יוצא מן הכלל. וברית"א החדשים (שבת עט ע"א) גריס משמיה דר"ת "עיבוד בסומק", ולשונו שם לוקה בשיבושים, ראה דברי המהדיר בהקדמתו "למרבח הצער לוקה כתב יד זה בשיבושים רבים מאוד", ואנו אין לנו אלא דברי שאר הראשונים שכתבו בשם ר"ת "עיבוד בסיד" ולא אחר, וכעדות תלמידו בעל היראים ששמע מפי ר"ת עצמו, וז"ל המובא בס' המכריע (סי' פד): וכך כתב גם רבינו אליעזר זצוק"ל בספר יראים, שמעתי מפי רבי דלא מצריך תלמודא עפיץ אלא לעיבוד שלהם שהוא במליח וקמח אבל עיבוד שלנו שהוא בסיד וחזק עיבודו לא מצרכין עפיץ, ומקרי ספר בלא עפיץ. ע"כ.

²⁶ שאמרו שם במנחות (לא ע"ב) "קרע הבא בתוך שני שטין יתפור", כלומר גליון של ס"ת שנקרע ונכנס הקרע שני שטין בתוך הכתב יתפור ויש לו תקן בכך, "בתוך שלש שטין" ר"ל שנכנס ג' שטין בתוך הכתב, לא יתפור אלא יסלק היריעה ויכתוב אחרת במקומה. "ולא אמרן אלא בעתיקא" כלומר קלף ישן. ופרש"י ז"ל שהקרע מגונה בו, "אבל בחדתא אפילו בתוך ג' יתפור". ואמרו שם "לאו חדתא ממש ולא עתיקא עתיקא ממש, אלא הא דעפיצן הא דלא עפיצן", ופרש"י ז"ל: שכל שנתעבד בעפצים נוטה לשחרות ודומה לישן, וכל שנכנס בתוך ג' לא יתפור אלא שישלכנה, אבל כל דלא עפיצן הוא לבן ודומה לחדש, ואף בתוך ג' לא יתפור. אלמא שיש ס"ת בלא עבוד עפצים (המאירי בקרי"ס מ"א ח"ג)

אף הרמב"ן (שבת ע"ב) כתב על דברי ר"ת "אפשר שהן אמת", אמנם לא מכח דיוקן בגמ' הנ"ל, וז"ל: "לפי שלא היה להן עיבוד של קיימא אלא העפצים, אבל לדידן דאית לן עבודין אחרים שאינן יכולין להזדייף²⁷ וכותבין בהן גטין ושטרות, אפשר שיהיו כשרים אף לס"ת". הן אמת דגם ר"ת ודעימיה אינם באים להורות על עיבוד הקלף בסיד מכח דיוקם בגמ', רק מעידים הם על מנהג ישראל לעבד הקלפים בסיד, ומביאים ראיה למנהג מדיוק בלשון הגמ' "דלא עפיצן", דמשמע שיש ס"ת שאינו מעופץ, ומיירי בעיבוד טוב כמו סיד שלנו. ובמחזור ויטרי הביא משמ"י דר"ת, דמנהג העיבוד בסיד עדיף אפילו כשיש עפצים, וז"ל: "דלא שכיחי אפצים גבן, ולא מעבדינן בהן אפילו שכיחי".²⁸

כדברי ר"ת אלו, שס"ת שנתעבד ע"י סיד הרי הוא כנתעבד ע"י עפצים, יש מהראשונים שהביאו בשם ר"י, כ"ב בהגה' אשר"י (שבת פ"ח) בס' המנהיג (עמ' תשלג) בס' האגודה (גיטין יא ע"א) ועוד. ולדברי ר"ת הסכימו כל גדולי הראשונים, ולא מצינו אף לא ראשון אחד שחלק. וז"ל היראים (סי' שצט, טז) שמעתי מפי רבי [ר"ת] דלא מצריך תלמודא עפיץ אלא לעבוד שלהן שהוא במליח וקמיה אבל עיבוד שלנו שהוא חזק עיבודו לא מצרכין עפיץ ומיקרי ספר בלא עפיץ. ע"כ, וכן כתבו הרא"ש (הל'ק"ט ס"ת סי' ד. ובפסקיו ג ע"א) ובתוספותיו (גיטין יא ע"א), סמ"ג (עשין כה), מחזור ויטרי (עמ' 652), רמב"ן (שבת ע"ב), רשב"א (מגילה יט ע"א), ריטב"א (שבת ע"ב), פסקי ריא"ז (הל' מזוזה וס"ת סי' כב), הגמ"י (פ"א מהל' ס"ת הי"ד), ספר התרומה (הל' ס"ת סי' קצד, קצה אד"ה פסק, ובהל' תפילין סי' רד), רי"ד הזקן בס' המכריע (סי' פד), ר"ן (מגילה ו ע"א, ובגיטין ד ע"א), רבינו ירוחם (נתיב ב ח"ב יז ע"ג, ובנתיב ד ח"א יט ע"ג), תקון תפילין לר"א מזונשהיים (עמ' לב), פסקי רבי יחזקיהו ממגדינבורג (שבת ע"ב), פסקי ריקאנטי (הל' ס"ת סי' מב), המאירי (שבת פא ע"א, ובקרי"ס מ"א ח"ג), טור (יו"ד סי' רעא), שו"ת מהרי"ק (החדשים סי' לא), שו"ת יבין ובוועז (ח"א סי' כג), רבינו מנוח (פ"א מהל' תפילין ה"ז).²⁹ וכתב המאירי (קרי"ס שם) ונראה כדבריהם, שכל שנתעבד ובכתבת הלכך כתב המתקיים הוא וכשר. ע"כ.

²⁷ התוס' כתבו דעיבוד ע"י סיד מועיל כעיבוד בעפצים גם לענין קלף שאינו ראוי להזדייף, דאין כותבין שטרות על קלף שראוי להזדייף, ועיבוד בסיד אינו מזדייף מחמת לבנוניתו, וזה סימן לכשרות הקלף שאינו דפתרא. אבל לדעת הרמב"ן קלף שאינו ראוי להזדייף אינו סימן בלבד לכשרותו, אלא סיבה לכשרות, כיון דבעינן בסת"מ כתיבה תמה, וקלף המעובד באופן שאפשר לזייף הכתב שעליו, אינו בכתיבה תמה. (זה ברור שגדר ראוי להזדייף או לא, אינו נמדד באומנים היודעים למחוק הכתיבה בלא שיור שום רושם, שכידוע הם יודעים לעשות כן הן בקלף מעופץ והן במעובד ע"י סיד).

²⁸ הלכות ס"ת מרבנו תם (הובא במחזור ויטרי ח"ב סי' תקיז הל' ס"ת עמ' 652), ובס' הראב"ה (תשובות וביאורי סוגיות סי' אלף קמט), וז"ל: ועל דין עיבוד הקשיתי במה מעבדין, דלא שכיחי אפצים גבן, ולא מעבדינן בהן אפילו שכיחי. ואמרינן (שבת ע"ב) דיפתרא דמליח וקמיה ולא עפיץ. ותניא (מ"ס פ"א ה"ה) אין כותבין על הדיפתרא. ואמרינן במגילה (יז ע"א) ובסוטה (יז ע"א) כתבה על הנייר ועל הדיפתרא כו' עד שתהא כתובה אשורית על הספר ובדיו. ש"מ דיפתרא פסול, והוא הדין לספר תורה דהילכתא היא על הקלף או על הגויל וכו', ונראה לי שהעור המתוקן בעיבוד טוב כגון שלנו שהוא טוב ממליח וקמיה ועפצים שהוא כשר ואין צריך עיפוף, אבל למליח וקמיה צריך עיפוף, שאין מליח וקמיה עזים כסיד ושריית מים שלנו.

²⁹ ומה שסמכו עכשיו לכתוב בקלף אעפ"י שבעבוד שלנו אין נותנים עפצים בעבוד הקלף. פירשו קצת רבני צרפת מן המובהקים שבהם שמאחר שעכשיו נוהגים ליתן בתוך העיבוד מים וסיד הרי הכתב מתקיים בו כעבוד של עפצים שלהם (מאירי בקרי"ס מאמר א ח"ג)

וכן פסק השו"ע (או"ח סי' לב סע' ח, וביו"ד סי' רעא סע' ב) שסיד כשר הוא לעיבוד, וכתב בב"י שזה נראה כוונת הרמב"ם שכתב³⁰ "לעבדו בעפצא וכיוצא בו" דלאו דוקא עפיץ, דעיבוד סיד שלנו כעיבוד עפצים. וכן הסכמת כל האחרונים, הלבוש (או"ח סי' תרצא סע' ב, יו"ד סי' רעא סע' ב), ב"ח (או"ח סי' תרצא, וביו"ד סי' רעא), מג"א (סי' לב ס"ק ט), הגר"א (או"ח סי' לב סע' ח), שו"ע הרב (סי' לב סע' י), ערוה"ש (סי' לב סע' כא), משנ"ב (סי' לב ס"ק כג), קול יעקב (סי' לב ס"ק לד) וחזו"א (הל' תפילין סי' ו או' יא).

יותר מזה מצינו בגדולי הראשונים, שסוברים שעבוד בסיד שלנו עדיף וטוב מאשר עיבוד בעפצים. כן הובא במחזור ויטרי בשם ר"ת (ח"ב סי' תקיז הל' ס"ת עמ' 652) וז"ל: ונראה לי שהעור המתוקן בעבוד טוב כגון שלנו שהוא טוב ממליח וקמח ועפצים שהוא כשר ואין צריך עיפוץ, אבל למליח וקמח צריך עיפוץ, שאין מליח וקמח עזים כסיד ושריית מים שלנו. וכ"כ הראב"ה (תשו' וביאורי סוגיות סי' אלף קמט), וכ"כ הברוך שאמר (עמ' לב הגה' ט) וז"ל: כי אומר ר"ת, דתיקון ועיבוד שלנו עדיף מעיפוץ שלהם. ע"כ. וכ"כ בלקוטי הגהות על ספר תקון תפילין (עמ' לג) וז"ל: הקלף שלנו יש לו עיבוד טוב יותר מעיפוץ שלהם. ע"כ. וכן הוא במרדכי (הל' ק"ט סי' תתקנט ד"ה הגה"ה) וז"ל: ומכאן מוכיח ר"ת דאף בימי חכמים היו רגילין בעיבוד אחר בלא עפצים, כגון שלנו או כיוצא בו, ועדיף יותר מעיבוד עפצים כדמשמע הכא. ע"כ. וכן באור זרוע (ח"א הל' תפילין ססי' תקלה) וז"ל: ואומר ר"ת וצ"ל דתיקון שלנו עדיף מעיפוץ שלהם. ע"כ. וכ"כ בס' המנהיג (עמ' תשלד) וז"ל: ומעתה אנן השתא שהעבוד שלנו בסיד ובצואת כלבים שהוא טוב מאד משלהם לכל מבין ומשכיל. ע"כ. וכן הובא בשו"ת מן השמים (סי' ו) וז"ל: יש מהחכמים שמכשירין ואומרים כי עבוד שלנו טוב וחזק בעבור הסיד שמישמיין בו והכתיבה מתקיימת בו יותר משל עבוד העפצים, ויש אוסרין לברך עליהם, ושאלתי הלכה כדברי מי, והשיבו: האלדים, אמר רב כשר הוא לכל ישראל. ע"כ.³¹ ונראה לבאר דבריהם שסיד עדיף מעפצים, ממ"ש המק"מ (בגדוה"ק סי' רעא סק"ז ובכלליו) דיפה כוחו של סיד לעשות קלף אפי' עור שהיה "חיפה", משא"כ עפצים המועילים בעיבוד עור רק אחר שלב הדפתרא.

העולה מדברי הראשונים והפוסקים שעבוד העור ע"י עפצים לאו דוקא הוא, ומועיל לעבדו גם בסיד, ואדרבא י"א דעיבוד בסיד עדיף וטוב מעיבוד בעפצים. ואע"פ שעבוד העור לסתו"מ ע"י סיד לא נזכר בגמ', ביארו הראשונים שהעיבוד בעפצים הנז' בגמ' אינו חיוב הלכתי בדרך העיבוד רק מנהג, כ"כ הר"ן (מגילה טז ע"ב) וז"ל: וכתבו הגאונים ז"ל שהעיבוד שלנו כשר אפי' לס"ת, ומנהג שלהם [הגמ'] היה לעבד בעפצים. ע"כ. וכ"כ הריקאנטי (הל' ס"ת סי' מב) וז"ל: כתבו הגאונים דקלפים דלא עפיצי כשרין לס"ת תפילין ומזוזות ומגילה, ואף על גב דתנן בפרק הקורא את המגילה, היתה כתובה על הדיפתרא ואמרו מאי דיפתרא מליח וקמח ולא עפיץ ושלנו לא עפיצי, ה"מ בימיהם שלא היו מעבדין בסיד, אבל בעיבוד שלנו שהוא בסיד וחזק, עיבודו לא מצריכנן עיפוץ. ע"כ, וכ"כ הרמב"ן (שבת עט ע"ב) וז"ל: ואפשר שהוא [דברי ר"י ור"ת] אמת לפי שלא היה להן עיבוד של קיימא אלא העפצים. ע"כ. וכ"כ הרשב"א (מגילה יט

³⁰ פ"א מהל' ס"ת ה"ו.

³¹ עי' שו"ת שבולי הלקט סי' קנז.

ע"א) שאף בזמן הגמרא היה להם עיבוד אחר וכשר בלא מעופץ.³² ע"כ, וכ"כ בפסקי הרי"ד (גיטין כב ע"א) שבבבל לא היו רגילין אלא בעפצים. ע"כ, וכ"כ רבינו מנוח (פ"א מהל' תפילין ה"ז) נמצינו למדין [ממ"ש הרמב"ם] שצריכין כל שלשה העורות להיות מעובדין בעפצים, הני מילי להם זכרונם לברכה, שהיה מנהגם לעבד בעפצים. ע"כ, וכן הוא בס' המנהיג (עמ' תשלג) וז"ל: בימי החכמים קדמונינו ז"ל לא היו בקיאים בעיבוד אחר, זולתן במלח וקמח ועפץ. (ובעמ' תשלח) לא נמצא בתלמוד שפסלו חכמים בתוספת עבוד כ"א בחסרון עבוד לפי מנהג עבודם, (ובעמ' תשלח) כבר בררנו מכמה ראיות שבלא קמח ומלח ועפץ יתכן לעשות גויל לס"ת, שאין הדבר תלוי באותו עבוד וכן עיקר, ולא תזוז מינה. ע"כ. וכ"כ המאירי (גיטין יא ע"א) וז"ל: מנהגנו שאין מדקדיקין לכתוב בגוילין דעפיצן כלל. ע"כ.

מלבד הנ"ל, העיבוד ע"י סיד מלבין את הקלף,³³ ומשא"כ ע"י עפצים נעשה שחור, וז"ל המנהיג (עמ' תשלח) שאין כל אדם בקי היום בעבוד העפצים, והקלף משחיר ובא, כאשר אנחנו רואים היום הזה בכמה גוילים שהושחרו כ"כ עד שנמנעו מלקרות בהם שאין כתיבתם נראית לעינים, ויכול אדם לזייף בהם, וכמעט שאני קורא על הכותבים אותם שהם עוברים באזהרה למחוק את השם, והכסיל בחשך ילך. ע"כ.

הגאונים בעיבוד הקלף בסיד

גם בתשובות הגאונים מובא להדיא דמועיל לעבד העור בסיד, אלא שלא כסתימת הראשונים שלא חילקו בין עיבוד עור הגויל ולעור הקלף, משמע מהגאונים לחלק בין עיבוד הגויל והקלף, והיינו דעיבוד הגויל נעשה דוקא בעפצים, אבל את הקלף מועיל לעבד בסיד. כ"כ רב נטרונאי גאון (אוצה"ג שבת ס' רנב, ברודי-אופק, יו"ד סי' רסה) וז"ל [בתוספת ביאור בסוגרים מרובעים]: "וששאלתם יריעות שלנו ור"ל גוילין וקלף שלנו מעובדין בסיד, כשרות או פסולות. [תשובה:] כך ראינו, קלף כיון שעיבדו לשמה, אף על פי שלא עיבדו בצואת הכלבים ובעפצי, ואם עיבדו בסיד כשאלתכם, הרי הוא כשר. אבל יריעות [גוילין] צריכות עיבוד לשמן וצריכות עפצי". ע"כ. מפורש להדיא דקלף שעיבדו בסיד ולא בעפצים הרי הוא כשר, ודוקא יריעות גוילין בעי עפצים. וכן מובא בגאונים בענין קלף שלא הושלם עיבודו, דמועיל לסיים עיבודו בסיד, וכשר.³⁴ וכן הביא

³² וז"ל הרשב"א: וקלפים שלנו אף על פי שאינן מעופצין כשרין דעבוד שלהן שהיו מעבדין בקמח ועפצים לא היה טוב עד שיהא מעופץ אבל שלנו שאין אנו מעבדין כן טוב כמעופץ ואינו יכול להזדייף דריעות הדפתרא מפני שהוא יכול להזדייף וכו', ואף בזמננו היה להם עבוד אחר וכשר בלא מעופץ וכדמשמע במנחות ב' הקומץ רבה (לא ע"ב) קרע הבא בשנים יתפור בשלש לא יתפור וכו' ולא חדתתא חדתתא ממש וכו' אלא הא דאפיצן הא דלא אפיצן אלמא אף ספר תורה היו כותבין בקלפים שאינן מעופצין.

³³ וז"ל הרמ"א (יו"ד סי' רעא סע' ג) וקלפים שלנו יותר מובחרים מגויל, ובש"ך (ס"ק ט) כי הקלף הוא נאה, והגויל לא הוסר ממנו כי אם השיער, ובצד השני לא הוסר כלום. ע"כ. ובס' המנהיג (עמ' תשלד) העיבוד בסיד נאה לכל מבין ומשכיל (והוסיף בעמ' תשלח) והוא הטוב מכל העיבודים שבעולם.

³⁴ על מה שכתב הרא"ש ז"ל מדברי הגאון בס' העתים וז"ל: אבל אם יש להם יכולת להחזיר את יריעות הקלף לידי מתוח ולהעביר עליהם סיד לשמה הרי יצאתם ידי עבוד לשמה. ע"כ. ביאר דבריו בשו"ת רב פעלים (ח"ד סוד ישרים סי' כ) וז"ל: דהרי מתחלה לא היה עליו סיד כלל וכלל ואפי' קמח לא הוי, וא"כ שפיר כתב כשיכולין להביא לידי מתוח ולהעביר עליהם סיד לשמה, יצאתם י"ח עבוד לשמה. ע"כ. וכן הובא בספר העתים לר' יהודה בר' ברזילי (הובא ברא"ש סוף הלק"ט ס"ת, ובאוצה"ג שבת סי' רמט,

בס' המנהיג (עמ' תשל"א) תשובה מרב שרירא גאון, ששלב עיבוד הגויל בסיד אינו אלא חלק התחלתי בעיבוד, ואינו מכשיר את הגויל לכתיבה עד שישלים בו שאר שלבי העיבוד, במליח ועפיץ.³⁵ וכ"כ הרמב"ם בתשו' (פאר הדור סי' סז) וז"ל: אם יקח העור השלם ויעבדנו כנהוג, דהיינו שמלחו וסיידו והסיר השיער ונתן בו קמח או סובין והוסיף לעבדו, זה נקרא גויל. ע"כ. מפורש להדיא בדבריו דאף שמסייד את עור הגויל בסיד, אין זה מביא לידי גמר עיבוד, ועדיין צריך להוסיף ולעבדו לעשותו גויל כשר.

עוד מבואר בתשובות הגאונים (הרכבי סי' סג) הא דמהני עיבוד סיד בקלף היינו דוקא כשהקלף עומד בפנ"ע, ר"ל שהפרידו תחילה מדבקתו לשכבת הדוכסוסטוס, וכיון שאינו במצבו הראשון כגויל, מהני לעבדו בסיד. אבל אם מעבד הקלף בעודו מחובר לדוכסוסטוס, שהוא עדיין במצב גויל, אע"פ שאח"כ מפרידו משכבת הדוכסוסטוס, לא מועיל לעבדו בסיד כיון שעתה גויל לפנינו, וגויל מעבדין בעפצים, "ולא ממנו קולפין קלף ודוכסוסטוס", ראה בהערה.³⁶

טעם חילוק הגאונים בין עיבוד הגויל דוקא בעפצים ולעיבוד הקלף ע"י סיד, נראה להביא ממ"ש מהרא"ל ציץ (שו"ת משיבת נפש סי' ד) המובא במשנ"ב (סי' לב ס"ק כג) דעור עב בעינן דוקא עיבוד בעפצים, אבל עור דק כקלף שלנו, מועיל לעבדו בסיד, ע"כ. ביאור אחר נראה מהפני יהושע (שבת עט ע"ב) הא דפסלינן בדלא עפיצן היינו דוקא בגויל שכותב עליו בצד השיער, משא"כ

ובהלכות פסוקות סי' קצ) וז"ל: אם יש לכם יכולת להחזיר את יריעות ה"דק" לידי מתוח, ולהעביר עליהם סיד לשמה, הרי יצאתם ידי עיבוד לשמה.

³⁵ ז"ל תשובת רב שרירא גאון המובאת בס' המנהיג (עמ' תשל"א) ושאלתם היאך עמלים אצלכם בגויל וכמה שוהה בסיד וכו' וכמה מים והיאך מטילין עפצים. תשובה. כך עושים עורות של גוילים אצלנו מביאים עורות יבשים שמשירין את צמרן ושורים אותם במים לבדם עד שישורו ויהיו רכין ואח"כ מטילים אותם לבור הסיד העשוי להם וכו' ואין משהין אותם יותר כדי שלא יתעכלו וכו' ומביא עפצים הרבה ושוחקן או טוחנן יפה יפה. ונותן לכל עור ועור וכו'. עכ"ל. (ובתשו' הגאונים שערי תשובה סי' שלב, מופיע בגירסא אחרת).

³⁶ תשובות הגאונים (הרכבי סי' סג, אוצה"ג שבת סי' רמט) עם תוספת ביאור בסוגריים מרובעים, וז"ל: שאלה – והא דתניא הלכה למשה מסיני תפילין על הקלף מזוזה על דכסוסטוס קלף במקום בשר דכסוסטוס במקום שער, יפרש לנו אדוננו אם קלף ודכסוסטוס הנזכרין כאן הן מן הגוילין המעובדין במי מילין [היינו עפצים – גיטין יט ע"א] ובצואת כלבים ובמלח [והוא דרך עיבוד שנהגו בגויל], או כמו שעושים כאן, מביאין עורות ומולחין אותן ושוהין במלח כשנים שלשה ימים ואחר כך שורין אותן במים ובסיד ומעלין אותן מהן וקושרין אותן במלבנות שלהן וגורדין מהן שערן וקליפתן ומניחין אותן במלבנותיהן בשמש [השוואלים הסתפקו האם יועיל לעבד הגויל בסיד, כיון שתכלית עיבודו נעשה לצורך הקלף והדוכסוסטוס שיחלקם אח"כ זה מזה, והרי לעיבוד קלף בפנ"ע מועיל בסיד, והכ"נ יועיל בעודו נמצא בשכבת עור הגויל, או שמא בהיותו עדיין טמון בגויל, יש לעבדו כעיבוד הגויל בעפצים]. תשובה – כך ראינו כי זה ששורין אותו [הגויל] בסיד ובמים לא ממנו קולפין קלף ודוכסוסטוס [כיון דלמעשה מעבד עתה גויל, ולא מועיל בו סיד], אילא הכשר לקלף דעפיץ [כשהוא בא מגויל המעובד, זה] כמה שכתבתם, במי מילין ובצואת כלבים ובמלח ואחרי כן שפין אותן בתמרים ובקמח שעורים [דהיינו שלבי המליח וקמיח עושין בעודו גויל] וקולפין אותו [את הקלף שכבר נתעבד חלקי ונעשה דיפתרא] ומעבדין את הקלף [לגמור עיבודו כראוי] בעפצא לשמה, עכ"ל. וצ"ב מדוע יקלף שכתב הקלף ואז יסיים עיבודו בעפצים ולשמה, ולא יעשה הלשמה כשמעבד הגויל לפני חלוקתו. ונראה פשוט דלא שייך לומר על גויל שמעבד לש"ק תפילין, כיון שגויל אינו כשר לתפילין, ורק בהיותו קלף בפנ"ע מועיל לומר שמעבדו לשמה.

בקלף ודוכסוסטוס שכבר נחלק לשנים, וכותבין עליהם במקום דיבוקן זה לזה, מצינן למימר דלא בעינן עפיץ.

ונראה שלחילוק זה של הגאונים בין עיבוד הגויל בעפצים ולעיבוד הקלף בסיד, מרמזים התוס' בשבת (עט ע"ב) בשם "יש מפרשים", שכתבו דקלף ודוכסוסטוס אינם מעופצים. והקשו התוס' על דבריהם, דאם כן פסול לכתוב עליהן ס"ת ותפילין ומזוזות, דבעינן ספר. וכתב החת"ס (שבת שם) דהיש מפרשים ס"ל דקלף ודוכסוסטוס מועיל בהם עיבוד בסיד, משא"כ בגויל לא מועיל עיבוד בסיד, ובעי דוקא בעפצים, ושכן י"ל בדעת רש"י שכתב גויל – מעובד בעפצים, דמשמע דס"ל כשיטת ה"יש מפרשים" דמייתי התוס', דדוקא גויל בעי עפצים ולא קלף. ע"כ. ועי' בשפ"א (בסוגין) שכתב לבאר מה הכריחו לרש"י לפרש שעובד בעפצים היינו דוקא לגויל אבל לא לקלף, עי"ש.³⁷

וכדברי רש"י והיש מפרשים בתוס', כתב הר"ד בס' המכריע (סי' פד) לפרש דברי הגמ' במנחות (לא ע"ב) "הא דעפיצן הא דלא עפיצן", הא דעפיצן קאי אס"ת העשוי מגויל, והא דלא עפיצן קאי אס"ת העשוי מקלף, שלא נתעבד בעפצים אלא בעיבוד אחר של קיימא, וכמו תיקון סיד שלנו.³⁸

דעה נוספת בגאונים בחילוק בין עיבוד הגויל והקלף, הביא הטור (ביו"ד סי' רעא), בשם רב משה גאון,³⁹ וכדי להבין דעתו, לא ימלט מלהקדים בידיעה הכרחית. הנה צד זה של העור הנקרא קלף, מובא בגאונים ובראשונים שגם הגויים היו משתמשים בו לכתוב ספריהם,⁴⁰ וקורין אותו בשם "רק",⁴¹ והם לא היו מעבדין "רק" זה עיבוד שלם (מליח קמיח ועפיץ), רק עיבוד חלקי. וכתב היר פשוטה (פ"א מהל' תפילין ה"ז) שהיו כמה מיני "רק", והצד השווה שבכולן לא היו מעובדין עד גמירא כדין. ע"כ. ואכן מעידים הגאונים והראשונים על כמה מיני "רק" שהיו עושין,

³⁷ ז"ל השפ"א: לכאורה מנ"ל לרש"י דקלף ודוכסוסטוס אינו מעובד בעפצים, וי"ל דרש"י דייק הכי משום דקשיא לי' כיון דדוכסוסטוס היא שניטל הקליפה העליונה ולפיכך נקרא כך מפני שהיא לצד הבשר כמ"ש התו', א"כ אם קלף לא הוא אלא הקליפה העליונה הי' צ"ל נקרא דוך שער, וע"כ דהיא עור שלם ויותר טוב לכתוב לצד הבשר, א"כ מאי נ"מ בין גויל לקלף וע"כ צ"ל בזה דקלף אינו מעובד בעפצים וגויל מעובד בעפצים, ומ"ש התוס' דאם אינם מעופצים אמאי כשרין לכתוב עליהן ס"ת ותו"מ אפשר ליישב למ"ש בעצמם דקלפים שלנו אף בלי עיפוץ הוי כמעופצים א"כ י"ל דכן הי' קלף ודוכסוסטוס שלהם אבל גויל הוא בעפצים ממש כנ"ל.

³⁸ ז"ל בס' המכריע, "הא דעפיצן והא דלא עפיצן", מכאן מוכח דאע"ג דלא עפיצן כשרים לספר תורה וכן לתפילין ולמזוזות, וכן הקלפין שלנו העשויין בסיד שכך הוא יפה תיקון הסיד שלנו כמו תיקון העפצים שלהם והם נקראים קלפים, והמעופצין נקראים גוילים, וכמו שהגויל אינו יכול להזדייף כך הקלף אינו יכול להזדייף, ויקרא הקלף ספר כמו בגויל. ומאי דאמרינן בפרק השותפין שאלו את רבי שיעור ספר תורה בכמה, אמר להם בגויל ששה טפחים בקלף אינו יודע, הגוילים פירושו מעופץ, והקלף פירושו העשוי בסיד בשלנו.

³⁹ ולדבריו ציין השו"ע באו"ח סי' לב סע' יא.

⁴⁰ כן כתבו הרמב"ם בשו"ת פאר הדור (סי' יט), וס' המכריע (סי' פד) בשם הגאונים, דהוא הנקרא בלשון ערבי "רק".

⁴¹ ושמו מחולף בגירסאות ספרי הגאונים והראשונים: "דק", "ורק", "אלרק" או "ריק".

י"א שהוא עור ה"מצה" שאינו מלוח ולא קמיח ולא עפיץ, ועליו היו כותבין ספריהם,⁴² וי"א שהוא "חיפה" שעבדו במלח אבל אינו קמיח ואינו עפיץ,⁴³ וי"א שהוא "דיפתרא", שנתעבד במלח וקמיח אבל לא הושלם עיבודו בעפצים.⁴⁴

והנה על עורות "רק" אלו שנתעבדו בעיבוד חלקי ע"י גוים לצורך ספריהם, נשאל רב משה גאון⁴⁵ אם מותר לכתוב עליהם ספרי תורה, ותשובתו היתה להחיות. וביארו דבריו הגאונים, דרב משה ס"ל "רק" היינו "קלף", וכיון שלהלכה כותבין ס"ת על קלף, א"כ קלף ה"רק" המעובד חלקית, מהני ליהוי קלף לכתיבת ס"ת, דר"מ גאון ס"ל קלף אינו צריך עיבוד שלם. אלא שלמעשה לא הסכימו לו שאר חכמי דורו, וחלקו עליו בתרתי, חדא לענין העיבוד, דאמנם חלק העור הנקרא "רק", הוא חלק העור הנקרא קלף, אלא שה"רק" הבא מהגויים אינו מעובד באופן הנדרש לקלף, ועוד חלקו עליו שלא נתעבד לשמה. וע"כ הורו הגאונים דיועיל לכתוב על "רק" זה ס"ת, רק אם ישלימו עיבודו כהלכה ע"י סיד, ושעיבוד סיד זה ייעשה לשמה.⁴⁶

⁴² כ"כ רבי יהודה אברצלוני בהל' ס"ת (מגנזי מצרים, אדלר צד 14, הובא באוצה"ג שבת עמ' 76 הע' ה) וז"ל: צריך אתה להיזהר מיכן ואילך, שלא תסבור כי הקלף שאמרו רבותינו הוא "רק" הנקרא "מצה", היא טעות גדולה וכו', העור הנקרא "רק" ליכא למאן דשרי למכתב עליו מגילה וכ"ש ס"ת, וכל ס"ת ומגילה שתמצא כתובה על עור ה"מצה" שהוא "רק", אינן מוציאות מידי חובה ואסור לקרות בהן בציבור, ושמה מעוטי תורה או נמי קראים ועמי ארץ כתבו אותן וכו', ולא יוכשרו אלא למכתב עליהן מכילות וכתבים להתלמד בהן, אבל דבר מצוה לא. עכ"ל. וכ"כ בס' הכלבו (סי' כ) בספר שאינו עשוי כהלכתו או ספרים של קלף "מצה", הן ודאי פסולים. וכ"כ רב שרירא גאון ע"פ גירסת העיטור (הל' תפילין נה ע"ב) דהוא הנקרא בלשון חכמים "זיפא", שאינו מליח ואינו קמיח.

⁴³ בתשובות הגאונים (אוצה"ג שבת סי' רמט, ובהלכות פסוקות סי' קצ): "והוה קארי ליה ל"רק" קלף. ולא קלף נינהו אלא "חיפה" שמיה דמליח ולא קמיח ולא עפיץ". וכ"כ בספר העתים (הובא ברא"ש סוף הל' ט), ובתשו' רב שרירא גאון, הובא בספר האשכול (אלבק הל' ס"ת נו ע"א) ובס' המנהיג (הל' תפילין עמ' תריח).

⁴⁴ ומאי דפתרא כגון "ריק" דמליח וקמיח ולא עפיץ, ועד עכשיו לא יצא מתורת נבילה, כ"כ פרקיו בן באבוי (שם), וכן כתב הרמב"ם בשו"ת פאר הדור (סי' סז, ובתשו' מהדו' בלאו סי' קנג) וז"ל: ואלו הקלפים הנמצאים בזמנינו הידועים בצורתם, אסור לכתוב בהם דבר, לא ס"ת לא תפילין ולא מזוזה. לפי שהם עורות שאינם מעובדים עיבוד שלם, לפי שלא עפיץ. ואם עיבדו אותם בדבר מכווץ, כגון עפיץ ואלקריץ וכיוצא בהם, אז ייקראו קלף.

⁴⁵ כן הובא בהרבה מספרי הגאונים, בספר העתים, המובא ברא"ש (סוף הל' ט"ט ס"ת), באוצה"ג שבת (סי' רמט), בהלכות פסוקות (סי' קצ), תשובות הגאונים (שע"ת סי' שלב), ספר האשכול (אלבק הל' ס"ת נו ע"א), בס' המכריע (סי' פד), בס' העיטור (הל' תפילין נה ע"ב), ובס' המנהיג (הל' תפילין עמ' תריח). וז"ל [מהרא"ש]: אמר רב נטרונאי, ושאלתם שאין כאן מי שיוודע לתקן גוילים ולא "דק" [פי' קלף] והוצרכו לכתוב ס"ת ומצאו קלפים שבאו ממקום רחוק, יש להם רשות לכתוב באותן קלפים ס"ת או לא. הו' יודעים שעיקר קלפים אתם אומרים לא הכשירו רבנן דתרתיה מתיבתא לכתוב בהן ס"ת ולקרות בו בצבור. ולא התירו אלא רב משה מחיסה ז"ל [בלבד], והו' קרי ליה ל"דק" קלף, ולא קלף ניהו [כלומר אותו "דק" שאתם אומרים – מעדני יו"ט] "חיפה" שמיה, דמליח ולא קמיח ולא עפיץ, וכ"ש "דק" דלא קמיח.

⁴⁶ המושך התשובה הנ"ל: מיהו בשנים האלה כיון שאין מי שיוודע לעשות אותו גויל כתקנו וכי אותו לעפוצינהו טורחין הרבה, ורוב הצבור סמכו עליו כדאשכחן דרב משה סמך, וקא קרו ביה בציבור, לבד המהדרין מן המהדרין ומדקדקין במצות לא קרו אלא בגויל כהוגן. ולענין עבוד לשמה רבנן דתרתין מתיבתא סבירא להו דכל שלא לשמה מיעבד, לאו כהוגן הוא ופסול למיקרי ביה בציבור. דהכי עבדי רבנן מעשים, ומר רב משה גאון ז"ל הוה פליג נמי בהא, והיה אומר דמצוה מן המובחר למיעבד עבוד

וכדברי ר"מ גאון שמתיר לכתוב ס"ת על קלף שאינו מעובד בשלמות, הובאו דברי רב שרירא גאון בתשובות הגאונים,⁴⁷ דס"ל "רק" זה עור ה"חיפה" שנמלח בלבד ואינו כשר לכתובה, אבל קלף כשר זה עור שנמלח ונקמח ולא עופץ, והיינו דיפתרא. וכדבריו נראה גם בספר שבולי הלקט (ענין תפילה סי' לא) שכתב דקלף שאינו מעופץ כשר לס"ת.⁴⁸ וכן משמע מפירוש רבינו יהונתן הכהן מלונגיל (הל' ס"ת ד ע"א) דמפרש דברי הגמ' במנחות כפשוטן, "הא עפיצן" הוא עיבוד הקלף ומתוקן כראוי ואז הוא חזק, ומ"ש "דלא עפיצן" הוא חלוש, ויקרעו מקום התפירות. ע"כ. משמע דמתוקן כראוי היינו עפיצן, ואינו מתוקן כראוי היינו בלא עפיצן, ועל כן חלוש הוא, ודבריו לכאור' עולים כדברי אלו הגאונים.

ולא תקשי על דברי הגאונים מהא דאיתא בשבת גיטין (הנ"ל) עור הדיפתרא פסול לכתובת ס"ת, דאפשר שהגאונים העמידו דברי הגמ' בעור הגויל דוקא, שכדי להוציאו משם דיפתרא חייב מליח קמיה וגם עפיץ, אבל בחלק הקלף היוצא מעור מהגויל, בזה לא מיירי הגמ' וכשר אפי' בדיפתרא, שלא עיפצו.⁴⁹

לשמה. אבל מתורת ס"ת כשר שקורין בו בצבור לא נפיק. ואית לנא ולרבנן דקדוקא בהא מילתא לדחויי לדמר רב משה. אלא מיהו אתם שאין במקומכם מי שעושה גויל ולא "דק" וכלומר קלף שנעשה כדין קלף – מעדני יו"ט, אם יש במקומכם ס"ת כהוגן, השמרו וקראו בה בצבור, ואם לאו אל תשביתו קריאת ס"ת בצבור מפני זה, שהרי הכתוב אומר (תהלים קיט) עת לעשות לה' הפרו תורתך. ורבי יוחנן ור"ל הו' מעייני בספרי אגדתא בשבתא (גיטין ס ע"ב) וסמכי אהאי קרא, אף אתם עשו ס"ת מן "דק" אף על פי שאינו מעובד לשמה, דמר רב משה גאון כדי הוא לסמוך עליו בשעת הדחק, וכ"ש על דרך שאמרנו עת לעשות וגו'. אבל אם יש לכם יכולת להחזיר את יריעות ה"דק" לידי מתוה, ולהעביר עליהם סיד לשמה, הרי יצאתם ידי עיבוד לשמה. ואם אין לכם יכולת לעשות כן, כתבו בו, ואף ע"פ שאין מעובד לשמה, וקראו בו בציבור. ע"כ.

⁴⁷ תשובות הגאונים (שע"ת סי' שלב), וכן הובא בספר האשכול (אלבק הל' ס"ת נז ע"א) ובס' המנהיג (הל' תפילין עמ' תריח), וז"ל: ואמר מר רב שרירא [גאון], "האי בקלף איני יודע" דאמר בגמ' (ב"ב יד ע"א) טעה בה אדם גדול וחשב כי קלף הוא "ורק", ולא הוא, אלא "ורק" בלשון חכמים "חיפה", דמליח ולא קמיה ולא עפיץ והיינו "ורק", "דפתרא" דמליח וקמיה ולא עפיץ, איקרי קלף, ולא חזי לנא מעולם ספר תורה דקלף, ולא מצוה מן המובחר למעבדיה. וד"ורק" שהיא "חיפה" הכשירו מר רב (אשי) [משה] ולא הודו [לו] חכמי דור(נ)ו כמו מר רב יוסף גאון בן מר רב רבי ולא חכמי ישיבת(ינ)ו כמו מר רב נחשון וכו'. ע"כ. גירסא אחרת בשם רב שרירא גאון, הובא בס' העיטור (הל' תפילין נה ע"ב) וז"ל: "דייק" בלשון חכמים "זיפא" – דלא מליח ודלא קמיה, ו"דפתרא" דמליח ודלא קמיה, איקרי קלף. ע"כ. וצ"ב במ"ש דיפתרא דמליח ולא קמיה, דזה הרי "חיפה".

⁴⁸ ז"ל ס' שבולי הלקט (ענין תפילה סי' לא) וספר תורה שהקלפים שלו אינן עפוצים כשר והגון הוא לקרות בו, דתניא כותבין על הגויל במקום שיער ועל הקלף במקום בשר ואם שינה פסול, ואמרין בירושלמי (פ"ק דמגילה) הלכה למשה מסיני שיהו כותבין בעורות בדיו מסורגל וכורכין בשיער וטולין במטלית ודובקין בדבק ותופרין בגידין וצריך שיהא כותב על הקלף במקום נחושתו ועל הגויל במקום שיער ואם שינה פסול.

⁴⁹ ועי' ביה"ל (סי' לב סע' ח אד"ה בתחלת), מ"ש לענ"ד וכו', ודו"ק.

דעת הרמב"ם בתשובות

לפני שנברר דעת הרמב"ם בתשובותיו, נראה להקדים בתשובת הגאונים המובאת בספר המכריע (סי' פד), ועי' יתבארו דברי הרמב"ם בהמשך, בהיותם מקבילים לתשובה זו. בספר המכריע, מאריך להוכיח שני דברים: שס"ת נכתב על קלף ולא רק על גויל. ושקלף זה מעבדין אותו בסיד, והרי הוא כשר כגויל שנתעבד בעפצים. (ראה חלק מלשונו בהערה⁵⁰)

בהמשך התשובה, מביא ראייה מתשובת הגאונים שכותבין ס"ת על קלף ושעיבודו נעשה בסיד. וז"ל: וכך מצאתי כתוב בתשובת הגאונים נקרא בלשון ערבי "דק", והוא עשוי בסיד הוא הנקרא קלף בתלמוד, ועושין ממנו ספר תורה, וראיתי שהשיבו לאותן שאין להם מי שידע לעשות גוילים או "דק", ומצאו "דק" שבא ממקום רחוק, אם יש להם רשות לכתוב באותו "דק" ספר תורה דלא מיעבד לשם ספר תורה אי לא. ואמרו כי זה ה"דק" קורא רב משה גאון דמתא מחסיא קלף, והוא מליח ולא קמיח ולא עפיץ, ואם יש לכם יכולת להחזיר את יריעות הדק לבית המיתוח ולהעביר עליהם מעט סיד לשמה הרי יצאתם ידי עיבוד לשמה, מכאן מתברר כי זה ה"דק" הוא עשוי בסיד. ע"כ. (ראה לשונו בהערה⁵¹)

⁵⁰ ספר המכריע (סי' פד) גרסין בפרק הקומץ בתרא הא דעפיצן והא דלא עפיצן מכאן מוכח דאע"ג דלא עפיצן כשרים לספר תורה וכן לתפילין ולמזוזה וכן הקלפין שלנו העשוין בסיד שכך הוא יפה תיקון הסיד שלנו כמו תיקון העפצים שלהם והם נקראים קלפים, והמעופצין נקראים גוילים וכו', הא דאמרין הא דלא עפיצן בעל כרחנו אינו מדבר אלא באלה הקלפים שלנו העשוים בסיד שהן כשרין לספר תורה כמו הגוילין המעופצים. והכי גרסין בירושלמי (פ"ק דמגילה) אין עושים יריעה פחות משלשה דפים ולא יתר על שמונה, הדא דתימר בתחלה אבל בסוף אפילו כל שהוא ובקלפים לא נתנו בו חכמים שיעור וכו' אלמא כותבין ספר בין על הגויל בין על הקלף. וכך כתב גם רבינו אליעזר זצוק"ל בספר יראים שמעתי מפי רבי דלא מצריך תלמודא עפיץ אלא לעיבוד שלהם שהוא במליח וקמיח אבל עיבוד שלנו שהוא בסיד וחזק עיבודו לא מצרכי' עפיץ ומקרי ספר בלא עפיץ. וראיה לדבריו מביא ממאי דאמרין הכא הא דעפיצן הא דלא עפיצן וכולה שמעתא מיירי במזוזה וס"ת אלמא יש עיבוד כשר בלא עפיצן. ע"כ.

⁵¹ כיון שבקטע זה שבס' המכריע, יש שטועים בהבנה, ומוציאים דברים מהקשרם, מחמת שלא למדו כללות התשובה, ע"כ נעתיק לשונו עם תוספת ביאור (בתוך סוגרים מרובעים), וז"ל: "וכך [עוד ראייה בנוסף ל"יראים" שהביא בתחילת התשובה, שכותבין ס"ת על קלף, ומעבדין אותו בסיד] מצאתי כתוב בתשובת הגאונים: [עד העור בגויל הנקרא קלף, הוא ה]נקרא בלשון ערבי "דק", והוא [דרך עיבודו להכשירו לכתוב סת"ם, צריך שיהא] עשוי בסיד [ואחר עיבודו בסיד] הוא הנקרא קלף בתלמוד [ב"ב יד ע"א] ועושין ממנו ספר תורה. וראיתי שהשיבו [הגאונים] לאותן שאין להם מי שידע לעשות גוילים או [לקלף] או לחלק מהגויל את עור ה"דק" [לעשותו קלף], ומצאו "דק" [המחולק כבר מעור הגויל אבל מעובד במלח (בלבד, כדלהלן)] שבא ממקום רחוק [וחסר בתרתי, שאינו מעובד כל צרכו, ואינו בלשמה. ועתה שואלים:] אם יש להם רשות לכתוב באותו "דק" [כמות שהוא] ספר תורה [אע"פ] דלא מיעבד לשם ספר תורה אי לא. ואמרו [השיבו הגאונים] כי זה ה"דק" [הבא ממקום רחוק] קורא רב משה גאון דמתא מחסיא קלף [דתלמוד, ומכשירו לכתובה, והגאונים דוחים, שהרי (אינו מעובד כ"צ, וכדלהלן)], והוא מליח ולא קמיח ולא עפיץ [וזה "חיפה". ומ"מ אפשר לתקנו לכתובת ס"ת כשר, והיינו] ואם יש לכם יכולת להחזיר את יריעות ה"דק" [ה"חיפה"] לבית המיתוח ולהעביר עליהם מעט [להשלמת תחילת עיבודו במלח, להעביר עליו מעט] סיד לשמה [דס"ת], הרי יצאתם ידי [חובת] עיבוד לשמה. [עד כאן הביא מתשובת הגאונים, ועתה חוזר ס' המכריע לנדון תשובתו, להוכיח שס"ת כשר לכתובתו: על קלף, ובעיבוד בסיד]. מכאן [מתוך מסקנת הגאונים] מתברר [ב' הנדונים, שס"ת כשר בקלף וע"י סיד. ראשית:] כי זה ה"דק" [פי'

עולה מתשובת הגאונים ה' הוראות ברורות בהכשר העור לכתיבת ס"ת: א. כותבין ס"ת ע"ג קלף. וכדי לדעת מהו קלף (כשהוא בגויל, אם צד השיער או הבשר), נתנו סימן לדבר מעורות מצויים הנקראים בלשון ערבי "רק", שגם עורות אלו הם צד הקלף. ב. עור הקלף שמעבדין אותו בסיד, הרי זה קלף דתלמוד הכשר לכתיבת ס"ת. ג. עיבוד הקלף לס"ת צ"ל לשמה. ד. עורות ה"רק" של גוים, כיון שנמלחו בלבד ולא הושלם עיבודן, אינם כשרים לכתיבת ס"ת, ודלא כהוראת ר"מ גאון. ה. מועיל להכשיר עורות ה"רק" המלוחים לעשותן קלף כשר, אם ישלים עיבודן בסיד, ולשם ס"ת.⁵²

הנה שפתי הגאונים ברור מללו, דמ"ש בתחילת דבריהם על עור ה"רק", וז"ל: "והוא עשוי בסיד הוא הנקרא קלף בתלמוד ועושין ממנו ספר תורה" – מכון לחלק העור הנקרא קלף שנקרא בלשון ערבית "רק", שאם מעבדין עור הקלף בסיד, בעיבוד לשמה, הרי זה קלף כשר לכתיבת ס"ת המובא בתלמוד דב"ב (יד ע"א, ועוד מקומות). ועל תכונת עור ה"רק" [הערבין] הבא מרחוק כתבו בהמשך, כיון שהוא מעובד במלח בלבד, אינו כשר לכתיבה, ודלא כר"מ גאון שהתיר, ומ"מ מועיל להשלים עיבודו בסיד ולשמה, ויוכשר לכתיבת ס"ת.

ועתה נבוא בביאור דעת הרמב"ם, הנה נשאל בענין הקלף, אם מקומו בגויל בצד השיער או בצד הבשר, וכן באיזה צד כותבין, ובתשובתו הולך הרמב"ם ומרחיב גם באופן עיבוד הקלף. וז"ל בשו"ת פאר הדור (סי' סז, ובתשו' בלאו סי' קנג)⁵³ החלק העבה יותר והוא שממנו עושים

הקלף] הוא [כשר דוקא כאשר] עשוי בסיד [שהגאונים הורו לעבדו בסיד, "עיבוד לשמה", וזו ראייה לענין עיבוד בסיד. שנית:] ורבינו משה גאון [גם הוא] קורא לו [לעור ה"דק"] קלף [והסכימו לו הגאונים שאכן הוא צד הקלף הראוי לס"ת, אלא שחלקו עליו באופן עיבודו] והן [צד העורות המכונים "רק"] הן קלפים שלנו [שכותבין בהם ס"ת, ודוקא כשהם] העשויים בסיד [ולשם ס"ת]. ובכמה מקומות [מביא עוד מקורות מלבד תשובת הגאונים] מצינו כתוב שספר תורה כשר לכותבו על הקלף [הוא העור המכונה "רק"] כמו שכשר לכותבו על הגויל, חדא ההיא דרבי דכתבין לעיל וכו', ועוד מן הירושלמי שכתבנו, ועוד דאמרין בשבת וכו'. מכל הני מוכיח שכותבין ספר תורה בין על הגויל בין על הקלף, [עד כאן ג' ראיות לענין הקלף. ועתה משלים המכריע סיכום דבריו לענין דרך עיבודו] ובלא ספק הקלף יקרא [כשר לכתיבה דוקא] העשוי בסיד [וכדהוכיח בריש תשובתו ד"ה מכל זה למדנו, וכפי הוראת הגאונים], ומי שמפרש [כרב משה גאון, או כמ"ש בריש התשובה בד"ה ואין לפרש] שהקלף [המכונה "רק", אם] הוא מעובד [במלח או קמח בלבד ובלא סיד – הרי"ז כשר] אינו אומר כלום. [וכדהוכיח בריש תשובתו ד"ה מכל זה למדנו, ומהוראת הגאונים שלא הסכימו לדברי ר"מ גאון בענין העיבוד]. עכ"ל.

⁵² ואפי' אם מיתוח העור מקלקל העור ומ"מ אינו חוזר להיות עור מצה, אלא חיפה או דיפתרא, סגי בזה עיבוד אחרון שמסיידו בסיד [חזו"א הל' תפילין סי' ו' או' יא].

⁵³ רמב"ם (בשו"ת פאר הדור סי' סז) והחלק השני הוא יותר עב, אם עיבד אותו כראוי נקרא קלף וכו', ואלו הקלפים הנמצאים בזמנינו הידועים בצורתם, אסור לכתוב בהם דבר, לא ס"ת לא תפילין ולא מזוזה. לפי שהם עורות שאינם מעובדים עיבוד שלם, לפי שלא עפיץ. ואם עיבדו אותם בדבר מכווץ, כגון עפיץ ואלקריץ' וכיוצא בהם, אז ייקראו קלף, ומותר לכתוב בו ס"ת תפילין ומזוזה. ובשו"ת הרמב"ם (בלאו סי' קנג) והחלק השני ממנו, והוא העבה יותר והוא שממנו עושים הר"ק, הוא אשר נקרא קלף אם מעבדין אותו עבוד שלם מליח וקמח ועפיץ. וזה הקלף אין כותבין בו שום דבר, שצריך לכתב, אלא במקום בשר, והוא הצד הדבוק בבשר הבהמה. וזה הדוכסוסטוס אסור לכתוב בו אלא המזוזה לבד, ומקום הכתיבה בו במקום שער, והוא הצד, שהיה צומח בו שער הבהמה או צמרה, לא הצד האחר, אשר היה דבוק לגב

הר"ק, הוא אשר נקרא קלף אם מעבדין אותו עבוד שלם מליח וקמיה ועפיץ וכו', ואלו הקלפים הנמצאים בזמנינו הידועים בצורתם, אסור לכתוב בהם דבר, לא ס"ת לא תפילין ולא מזוזה. לפי שהם עורות שאינם מעובדים עיבוד שלם, לפי שלא עפיץ, ואם עיבדו אותם בדבר מכווץ, כגון עפיץ ואלקרקץ⁵⁴ וכיוצא בהם, אז ייקראו קלף, ומותר לכתוב בו ס"ת תפילין ומזוזה. ע"כ. מפורש בדברי הרמב"ם במ"ש: "אותם קלפים שאינם מעובדים עיבוד שלם, לפי שלא עפיץ", שקלפים אלו נעשה בהם עיבוד חלקי של מלח וקמח אבל לא עפיץ, וע"כ אם ישלימו בהן העיבוד "בדבר מכווץ כמו עפיץ", הרי הם כשרים לכתוב סת"ם.

תשובה נוספת של הרמב"ם לחכמי לונל (שו"ת פאר הדור סי' יט) והובאה בבס"מ (פ"ג מהל' תפילין ה"ה), וז"ל: ואם תאמרו כמו שאמרו מקצת הגאונים, שהקלף הוא אותו חלק העבה מן העור שעל הבשר שקורין אותו הערביים "רק", ועושים אותו בסיד, ולו שני פנים, האחד חלק ביותר שהוא הנאה לכתוב עליו, ואחד שבו אדמומית מעוטה ואינו חלק וכו'. ע"כ. ובשו"ת צמח צדק (לובאוויטש א"ח סי' יד או' ה) כתב לתקן הגירסא בבס"מ, במ"ש "ואם תאמרו כמו שאמרו מקצת הגאונים שהקלף הוא וכו'", ע"פ מ"ש הרמב"ם בשו"ת פאר הדור וז"ל: ואם תאמר כמו שאני אומר ושאר הגאונים אומרים, הקלף הוא אותו חלק העבה מן העור שעל הבשר שקורין אותו הערביים "רק", ועושין אותו בסיד, ולו שני פנים וכו'. ע"כ.

הנה גם בתשובה זו נשאל הרמב"ם בענין הקלף, אם מקומו בגויל בצד השיער או בצד הבשר, והשיב שהקלף הוא צד העור שקורין אותו הערבים בשם "רק". ואחר שהשיב באיזה צד הוא הקלף, ממשיך בהוראת דרך עיבודו: "ועושין אותו בסיד", וגם מורה על צד מקום הכתיבה בקלף "שהוא הצד החלק שלו". וכמטבע לשון זו ממש כתב הרמב"ם גם בפיה"מ (פ"ח דשבת מ"ג, בתרגום ר"י קאפח) וז"ל: קלף הוא "אלרק", ועל הקלף המעובד כותבין תפילין. ע"כ.

נמצא א"כ בתשו' הרמב"ם ג' הוראות בענין הקלף: מקומו בגויל, דרך עיבודו, וצד הכתיבה בו. וכפי המוכח לעיל בתשו' הגאונים המובאת בס' המכריע, שכתבו: "והוא עשוי בסיד הוא הקלף הכשר בתלמוד", שהקלף הכשר בתלמוד עושין אותו בסיד, הכ"נ דברי הרמב"ם ממש בדברי הגאונים "ועושין אותו בסיד" שזה דרך הנהגה בעיבוד הקלף לכתוב ס"ת, וכמו שהעיד בס' המנהיג (עמ' תשלג) על מנהג דורו – דור הרמב"ם, שבארץ ספרד ובשאר מקומות אין מעבדין קלפים⁵⁴ בעפצים כי אם בסיד. ע"כ. והרמב"ם כידוע היה בספרד. א"כ העולה בדעת הרמב"ם משני תשובותיו אלו, שבגאונים מובא שעבוד הקלף נעשה בסיד – "ועושין אותו בסיד" (תשו' סי' יט), ואם "אינם מעובדים עיבוד שלם" רק מליח וקמח, ישלים העיבוד בעפצים (תשו' סי' סז), שעבוד הקלף נעשה הן בעפצים והן בסיד.⁵⁵

הקלף. ואלו הקלפין הנמצאים בזמנינו הידועים בצורתם, אסור לכתוב בהם דבר, לא ספר תורה ולא תפילין ולא מזוזה, לפי שהם עורות שאינם מעובדין עבוד שלם, לפי שהם לא עפיץ. ואם עיבדו אותן בדבר מכווץ, כגון עפיץ ואלקרקץ⁵⁴ וכיוצא בהם, אז ייקראו קלף ומותר לכתוב בו ספר תורה ותפילין ומזוזות. עי"ש בס' המנהיג, שדיבר על קלפים לבנים ולא על גויל, ותפילין שהזכיר שם בודאי אינם כשרים בגויל רק על קלף.

⁵⁵ גם בדברי הרמב"ם יש טועים ומפרשים דבריו, דמ"ש "ועושין אותו בסיד" חוזר על שלפניו, ר"ל על "רק" של גוים שכביכול הם העושים אותו בסיד. וזו הבנה משובשת, ומכמה טעמים: א] כאמור לשון הרמב"ם העתק גמור מילה במילה מלשון הגאונים (שהביא בס' המכריע) ושם מפורש ד"עושין בסיד" קאי על

דעת הרמב"ם ביד החזקה

הנה דעת הרמב"ם בחיבורו "היד החזקה" בענין עיבוד הקלף, מבוררת כבר ע"י מרן הכס"מ, ואנן בשיפולי גלימיה נקיטנא, ואין לנו אלא להשתדל בביאור מוצא דבריו, ולכך נקדים בשני כללים חשובים המאירים דרך כתיבת חיבורו היד החזקה. ראשית, ידוע ומפורסם שהרמב"ם מבאר ומפרש התלמוד ע"פ ביאור ופירוש הגאונים, ואחריהם נגרר בספרו, ולא נשמש ממנו אחד מהם, וכמו שכתב בעצמו (בהקדמת ספרו) יהא חיבורי זה מקבץ לתורה שבע"פ כולה וכו' כמו שפירשו לנו הגאונים בכל חיבוריהם שחיברו אחר התלמוד. ע"כ. ראה שדקדק הרמב"ם בלשונו שראה כל חיבורי הגאונים, ועל פיהם כתב ספרו. וכ"כ הרדב"ז (ח"א סי' רפא) הרמב"ם ז"ל ראה כל תשובות הגאונים. ע"כ. שנית, הרמב"ם הפליג בחכמת קיצורו, וכל דבר שאינו מובא בש"ס בפרטות – לא הזכירו, כ"כ החיד"א בס' מחזיק ברכה (או"ח סי' לח סוף או' ה), וכ"כ הכס"מ (פ"א מהל' ציצית הי"ד) דדרך הרמב"ם להעתיק בסתמות כמו שנמצא בתלמוד, והואיל ושם לא חילקו, אף הוא עצמו לא מחלק, וכיוצא בכתב המגדל עוז (פכ"ה דשבת הכ"ד) דאין דרך הרמב"ם להביא אלא דברים מפורשים שהביא התלמוד, ולא דברים הנלמדים מכללל, אע"פ שהם מוכרחים ואמיתיים, וכן כתב בתרוה"ד (פסקים סי' כ), ובס' יד מלאכי (כללי הרמב"ם או' ב, ה), ובשד"ח כללי הפוסקים (סי' ג או' ה, ובס' ה או' כג).

ועתה, בבוא הרמב"ם לתאר סדר עיבוד הגויל, העתיק גמרא מפורשת (שבת וגיטין הנ"ל), דעיבוד הגויל צריך מליח קמיה ועפיץ. אבל בתיאור סדר עיבוד הקלף, כיון שאין גמ' מפורשת, ורק הגאונים והראשונים דברו בזה, אם מדיוק הגמ' במנחות דיש ס"ת שאינו מעופץ והיינו עיבוד טוב כסיד, ואם מהוראת הגאונים בעיבוד הקלף שנעשה בסיד, וכמ"ש הרמב"ם עצמו (בפאר הדור סי' יט הנ"ל) – על כן לא תיאר הרמב"ם דרך עיבוד הקלף בסיד כפי המפורש בגאונים והראשונים, וסתם דבריו כסדר העיבוד המובא בגמרא, בהיותו יפה ומועיל גם לקלף ודוכסוסטוס, ובפרט שאינו חיוב הלכתי רק מנהג, וכמ"ש הרמב"ן, הרשב"א, הר"ן, רבינו מנוח, פסקי הרי"ד, המנהיג, והמאירי – שעיבוד בעפצים אינו אלא מנהג, ראה דבריהם לעיל (ד"ה העולה מדברי הראשונים).

ומ"מ שיכל הרמב"ם ידיו לרמוז לדברי הראשונים בפירושם לגמ' מנחות, דאיכא קלף שאינו מעופץ, וסמך על המעיין בדבריו שישכיל להבין כוונתו, וכדברי המהרלב"ח (סי' לג) שאת הדינים הנלמדים מדיוק דברי התלמוד, צריך המעיין ללומדם מדיוק דברי הרמב"ם. ואכן

קלפים כשרים של התלמוד. ב) הרמב"ם לא נשאל על עורות ה"רק" של ערבים מה דינם, ורק הזכיר עורות אלו להראות מקום איזהו צד הקלף, שהוא החלק שהערבים קורין לו "רק" ותו לא. ומה לו להרמב"ם להוסיף ולציין שאר מנהגי הערבים בעורות "רק" שלהם, איך הם מעבדין אותן, ומה הם כותבין עליהן, ואיך הם קוראין בהם, ושאר ענייני הבל שלהם. ג) בתשובות הגאונים והראשונים נתבאר תכונותיהם של עורות ה"רק", דיי"א שאינן מעובדין כלל, ויי"א שרק נמלחו, ויי"א שנמלחו וגם נקמחו, והצד השווה דלכו"ע לא נתעצו. ועכ"פ אין אחד מהם שתיאר ה"רק" של הגויים שהוא מעובד בסיד, וכידוע כל תשובות הגאונים היו פרושות כשמלה לפני הרמב"ם, ראה להלן. ד) הרמב"ם עצמו (בתשובה סז הנ"ל) כתב וז"ל: "ואלו הקלפים וכו' אינם מעובדים עיבוד שלם, לפי שלא עפיץ", ואם עיבדו אותן בדבר מכווץ, כגון עפץ וכו' מותר לכתוב בו ס"ת", דע"י העפצים הושלם עיבודן כראוי. ומכאן שעורות ה"רק" בזמן הרמב"ם היו עורות דיפתרא שחסרים בשלב העיפוף, ודלא כהבודים מליבם שעשויים בסיד.

בתיאור סדר עיבוד הקלף (פ"א ה"ז), מוסיף הרמב"ם שתי מילים, וז"ל: אם לקחו העור אחר שהעבירו שערו, וחילקו אותו בעביו לשנים וכו', ועבדו אותו במלח ואח"כ בקמח ואחר כך בעפצא וכיוצא בו, זה החלק שממול השיער נקרא קלף וזה שממול הבשר נקרא דוכסוסטוס" ע"כ. בתוספת המילים "וכיוצא בו" הרגיש נאמן ביתו מרן הכס"מ, וקיים מאמרו אשר קבע בב"י (יו"ד סי' שלד סע' כט) דדרכו של הרמב"ם להעתיק לשון הגמרא, ומה שנפרש בלשון הגמרא, אנו יכולים לפרש בדבריו. ועל כן כתב בזה"ל: דע שדעת רבינו, דאע"ג דמשמע בגמרא דכל דלא עפיץ עור מיקרי, ולא גויל ולא קלף, ואינו כשר לספר תורה ולא לתפילין ומזוזות, לאו דוקא עפיץ, דעיבוד סיד שלנו כעיבוד עפצים, וכמ"ש התוס' בשם ר"ת, וזהו שכתב "בעפצא וכיוצא בו" מדברים שמכווצים את העור ומחזקים אותו. ע"כ. וכדבריו כתב הריב"ש (סי' יט אד"ה מעתה) דעיבוד זה של סיד מועיל לכווץ כשאר עיבוד, ולא דוקא עפיץ. ע"כ.

כדברי הכס"מ, כתב רבנו מנוח (שם) וז"ל: נמצינו למדין [ממ"ש הרמב"ם] שצריכין כל שלשה העורות להיות מעובדין בעפצים, הני מילי להם זכרונם לברכה, שהיה מנהגם לעבד בעפצים, וכן עדיין מנהג בהרבה מקומות, ומשום הכי בעינן עפיץ, לפי שאין אדם יכול לזייף בו, אבל בזמן הזה שאנו כותבין במקום בשר, כעפיץ דמי, שהרי אין אדם יכול למחוק בו שלא יהיה ניכר מפני כח הסיד. ועוד שבימי התנאין היו נוהגין לכתוב על קלפים שאינן עפוצין. ע"כ. למעשה כ"כ הרמב"ם עצמו בתשובה (פאר הדור סי' סז) והובא לעיל, שסדר עיבוד דמליח קמח ועפיץ אינו הלכה אלא מנהג, וז"ל: אם יקח העור השלם ויעבדנו כנהוג, דהיינו שמלחו וסיידו והסיר השיער ונתן בו קמח או סובין והוסיף לעבדו, זה נקרא גויל וכו'. ע"כ. ועולין דבריו כדברי הכס"מ: "לאו דוקא עפיץ, דעיבוד סיד שלנו כעיבוד עפצים". ע"כ.⁵⁶

⁵⁶ הנה דברי הרמב"ם לכאן נראים כסותרים זא"ז, ממ"ש להלן (פ"ט ה"ו) וז"ל: ספר תורה שנקרעה בו יריעה בתוך שתי שיטות יתפור, בתוך שלש לא יתפור, במה דברים אמורים בישינ שאין עפצו ניכר, אבל אם ניכר הגויל שהוא עפוצ' תופר ואפילו קרע הבא בתוך שלש. ע"כ. וכתב שם הכס"מ וז"ל: מפרש רבינו "הא דעפיצא הא דלא עפיצא", הא שעדיין עפצו ניכר, הא שהוא ישן עד שאין עפצו ניכר, והכריחו לפרש כן כדי לקיים מ"ש בתחלה "הא בעתיקתא הא בחדתתא". ע"כ. ומפורש א"כ בדברי הרמב"ם שמבאר הגמ' במנחות "דלא עפיצן" היינו שנתעבדו בעפצים אבל מחמת יושנן אין ניכר העיפוצ. ואילו בהלכות עיבוד העור הוסיף "בעפצים וכיוצא בו", משמע דעיבוד בעפצים לאו דוקא. ונראה פשוט דסתירה מעיקרא ליתא, דבהלכות ס"ת שנקרע, כיון שבפשטות הגמ' (שבת) עיבוד נעשה ע"י עפצים, א"כ מפרש הרמב"ם הגמ' (דמנחות) "דלא עפיצן" שהעיבוד בעפצים אלא שאינו ניכר מחמת יושנו. אבל בתיאור סדר עיבוד העור, כיון שהעיבוד בעפצים אינו הלכה אלא מנהג, מוסיף הרמב"ם "וכיוצא בו" להורות שלא דוקא עפצים, ופשוט. ועוד אפשר לחלק בין יריעה שנקרעה שהרמב"ם איירי ב"גויל" דוקא, ולבין סדר העיבוד לעיל היפה גם לקלף, ומועיל גם בלא עפצים, ודו"ק.

סיכום העולה להלכה בעיבוד הקלף בסיד:

- א. הגמרא (שבת עט ע"א) סתמה דרך עיבוד העור, במליח קמיח ועפיץ, ולא חילקה בין גויל ולקלף.
- ב. הראשונים ביארו, תהליך העיבוד ע"י עפצים המובא בגמרא, אינו אלא מנהג. (רמב"ן, רשב"א, ר"ן, רבינו מנוח, פסקי הרי"ד, המנהיג והמאיר).
- ג. משמעות הגמרא (מנחות לא ע"ב) שיש ספרי תורה שאינם מעופצים.
- ד. דעת רוב הראשונים מסכמת לפרש הגמרא הנ"ל, כדברי ר"ת ור"ן, שמדובר בספרי תורה שלא נתעבדו בעפצים, והיינו שמעובדים בעיבוד טוב כמו בסיד.
- ה. שכבת העור הנחלקת משכבת הדוכסוסטוס נקראת קלף ובלשון גויים "רק", ומובא בגאונים ובראשונים, שעיבוד הקלף כשהוא בפ"ע נעשה בסיד.
- ו. לדעת כל הראשונים – בלי יוצא מן הכלל, עיבוד הקלף בסיד כשר לכתחילה וטוב בעיבוד בעפצים, ויש שאומרים שטוב מעפצים.
- ז. קלף שהתחילו לעבדו במלח בלבד, או גם בקמיח אבל לא עפיץ וזהו ה"רק" של גויים, יש מקצת הגאונים שמכשירים דס"ל סגי לקלף בעיבוד קצת, אבל דעת שאר הגאונים מסכמת שאין להכשיר קלף זה, עד שיסיים עיבודו כהלכה בסיד ולשמה.
- ח. לדעת הרמב"ם, תכלית העיבוד לחזק הקלף שלא יפסד במהרה (פיה"מ שבת פ"ז מ"ב), ושיוכל לעמוד ולהתקיים (פאר הדור סי' יט), כדי שתהא הכתיבה מתקיימת בו (מאירי בקרי"ס מא' א' ח"ג). על כן ביד החזקה העתיק דברי הגמרא שמעבדו בעפצים "וכיוצא בו", היינו סיד (כס"מ, ריב"ש) וכן כתב בתשו' (פאר הדור שם) שאת הקלף עושין בסיד.
- ט. מנהג קהילות ישראל, מאז ימות התנאים (רבנו מנוח) ועד היום, לעבד הקלף בסיד, וכמובא בגאונים ראשונים והשו"ע, למעט עיבוד הגויל שנהגו לעבדו בעפצים.
- י. אתה הוראת לדעת כי דעת כל הפוסקים עד ובכלל השו"ע, לעבד הקלף בסיד, וכן המנהג. "וכל המשנה ידו על התחתונה, וכל המחזיק בדברי חז"ל ומנהג אבותינו – ידו על העליונה, ויתברך מאלדי קדם מעונה" (מין החת"ס ח"ו סי' פד). ועל כן – אותם המפקקים על כשרות הקלף שעושים אותו בסיד, צריך בדיקה אחריהם.

אין מתאים יותר מלסיים בדברי מרן החזון איש זצ"ל (הובא בפתח השער לשו"ע המכון) וז"ל: **אדם שבידו לחלוק על הבית יוסף, צריך שיהיה בידו לחלוק על המלאך המגיד של השלחן ערוך, משום שהבית יוסף והמלאך המגיד שלו הם יצירה רוחנית אחת. ע"כ.**

ונראה דמקור דברי החזו"א מהמלאך המגיד הדובר למרן הב"י, וז"ל בספר מגיד משרים (פ' ואתחנן ד"ה אור ליום) **"והלא לך למינדע דקב"ה וכל בני מתיבתא עילאה משדרין לך שלם, נביאי מהימני, תנאי, אמוראי, רבנן סבוראי, גאונים, פסקנים, כלהו מברכי יתך כד את עסיק במיליהון ומכוין יתהון, כמה עלמין מזדעזעין לקל נעימו דהנהו ברכאן, שאלין ואמרין מאי האי, מתיבין ואמרין: האי הו' ריש מתיבתא רבא דארץ ישראל, פסקנא רבא דארץ ישראל, מחברא רבא דארץ ישראל, יוסף המכונה קארו, דמלך מלכי המלכים חפץ ביקר"ו, כולחו מתיבין ואמרין, בריך יהא למארי עלמא"**.